

Rafiq Əli oğlu Əliyev

UOT: 338.24.01; JEL: R 30

İstilik təchizatı müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin metodiki məsələləri

Xülasə

Məqalədə istilik təchizatı müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri araşdırılır. İstilik təchizatı müəssisələrinin xüsusiyyəti nəzərə alınaraq, onların istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi həm texniki-iqtisadi, həm də sintetik göstəricilər sistemi vasitəsilə qiymətləndirilir.

Açar sözlər: istilik təchizatı müəssisəsi, təsərrüfat fəaliyyəti, qiymətləndirmə metodikası, səmərəlilik, göstəricilər sistemi

Giriş

Bazar iqtisadi sisteminin müasir inkişafı şəraitində müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi rəqabət şərtlərinin sərtləşməsi, yeni bazarlar uğrunda mübarizənin güclənməsi, sürətli dəyişikliklər və artan qeyri-müəyyənliklərlə əlaqədar olaraq müəssisənin idarə edilməsinin və inkişafının əsas mexanizmlərindən biri olaraq çıxış edir. Xüsusilə, istilik-energetika təchizatı müəssisələrində təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi amili müasir dövrdə öz aktuallığı ilə çıxış etməkdədir.

İstilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilmə metodikaları və yanaşmalar

Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə konseptual yanaşmalar müxtəlif cəhətlər baxımından fərqlənir. Burada çox amilli, sahəvi, kompleks yanaşmalar tətbiq edilsədə, qiymətləndirmə zamanı daha çox meyarlar əsasında qiymətləndirməyə üstünlük verilir. Bu isə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmanın kəmiyyətə ifadə edilməsi və konkret məqsədlə qiymətləndirilən vəziyyət arasında uyğunluğun müəyyən edilməsinə imkan yaradır. Qiymətləndirmə üçün seçilmiş meyarlar və göstəricilərlə müəssisənin idarə edilməsi prosesləri arasında inteqravit əlaqələrin təmin edilməsi isə qiymətləndirmənin özünün səmərəliliyi və nəticəliliyinin artırılmasını təmin edir. P.Druker haqlı olaraq əsaslandırır ki, ölçülməsi mümkün olanı idarə etmək olar (1, s.12).

Meyarlar əsasında qiymətləndirmə müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətini əhatəli xarakterizə edən indikatorların və göstəricilərin dəqiq müəyyən edilməsinə əsaslanır. V.D.Lukina və N.O.Struntsovanın fikrincə bu indikatorlar bir sıra xüsusiyyətlərə, əlamətlərə malik olmalıdırlar. Bunlar aşağıdakılardır (7, s.84-85):

- ✓ əhəmiyyətlik – indikatorun prosesin səciyyəvi, tələb olunan xüsusiyyətini ölçməyə imkan verməsi;
- ✓ etibarlılıq – eyni bir şərait daxilində təkrar qiymətləndirmənin eyni nəticələr verməsi imkanı;
- ✓ həssaslıq – qiymətləndirilən əlamətin dəyişməsinin dərhal əks etdirilməsi mümkünlüyü;
- ✓ spesifiklik – yalnız qiymətləndirilən əlamətin dəyişilməsini əks etdirməsidir;
- ✓ əlçatanlıq – planlaşdırılan nəticəyə nail olmaq istiqamətində obyektiv imkanların əks etdirməsi;
- ✓ ölçülə bilən olma – qiymətləndirilən əlamətlə bağlı informasiya yükünə malik olma;

✓ zaman baxımından müəyyənlik – göstəricinin planlaşdırma prosesində qiymətləndirilə bilən olması;

✓ relevantlıq – göstəricinin prosesin informasiya məzmununa uyğunluğu.

Müəyyən edilmiş göstəricilər sistemi əsasında istehsal-sənaye kompleksinin fəaliyyət səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin yaradılması bu kompleksin strukturunu təşkil edən ayrı-ayrı sənaye sahələrinin, müəssisələrin fəaliyyətilə bağlı real vəziyyətin araşdırılması və təhlilinə, ilkin qiymətləndirmələrin aparılmasına, fəaliyyət proqramlarının icrası ilə əlaqədar gözlənilən nəticələrin əldə edilməsinə, eləcə də vaxtaşırı monitorinqlərin keçirilməsinə şərait yaradır. Yanacaq-enerji kompleksinin əsas sahələrindən biri olan istilik təchizatı sisteminin fəaliyyətinin, o cümlədən istilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi proseslərində də bu yanaşma özünü doğruldur. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, enerji sistemləri müxtəlif enerji həlqələrindən ibarətdir. Buraya elektrik enerjisi, istilik enerjisi və s. istehsal edən alternativ enerji mənbələri və texnoloji prosesləri, bölüşdürmə və saxlama sistemləri və avadanlıqlar aiddir (12, s.3). Bu baxımdan, istilik təchizatı müəssisəsinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirərəkən qeyd edilən amillərin də nəzərə alınması olduqca vacibdir.

İstilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi onların texniki-texnoloji, iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri özündə əks etdirən göstəricilər kompleksi ilə şərtlənir. İlk növbədə onu nəzərə almaq lazımdır ki, istilik təchizatı sistemi yanacaq-enerji kompleksinin mühüm tərkibi hissəsi olmaqla, həm də böyük texniki-texnoloji bir sistemdir. Ona görə də belə mürəkkəb bir sistemin vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər kompleksi eyni zamanda bu müəssisələrin fəaliyyətinin enerji səmərəliliyini, istilik təchizatı rejimini və onun etibarlılığını, həmçinin, istehsal güclərindən istifadə və onların yüklənməsi səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir.

İstilik təchizatı sistemi iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyətli və enerji tutumlu sahələrindən biri kimi istehsal potensialına malik sənaye sahəsi olub, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafının əsasını təmin edən enerji istehsalını həyata keçirir. Bu istehsal prosesinin təşkili, həyata keçirilməsi və onun idarə edilməsi bir tərəfdən böyük həcmdə maliyyə resurslarının cəlb edilməsilə şərtlənir. Digər tərəfdən də istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin nəticələri ayrı-ayrı sahələrdə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin və digər sənaye müəssisələrində texnoloji proseslərin həyata keçirilməsinə birbaşa və ya dolayısı ilə təsir göstərir. Bu baxımdan istilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi baxımdan səmərəliliyi onların istehsal etdiyi məhsulların, əsasən də istilik enerjisinin maya dəyərinin strukturu, maddi-material məsrəfləri, əsas fondların təkrar istehsalı səviyyəsi, onların yenilənməsi, amortizasiya səviyyəsi, köhnəlməsi, əməktutumluluğu, fondtutumluluğu, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, eləcə də, bu müəssisələrin maliyyə dayanıqlığı, tədiyə qabiliyyəti, istehsal fondlarından, aktivlərindən, şəxsi kapitalından istifadənin rentabelliği əsasında müəyyən olunur.

İstilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesində onların ətraf mühitə, ekosistemə artan təsirlərinin də nəzərə alınması vacib olan məsələlərdən biridir. Bu təsirlər əsasən istilik enerjisinin istehsalı və onun nəqli zamanı havaya müxəlif xarakterli tullantıların atılması ilə bağlıdır. Bu tullantıların həcmi yüksək olması bir tərəfdən istilik təchizatı sistemində istiliyin istehsalı məqsədilə istifadə edilən yanacağın növü, digər tərəfdən də maliyyə imkanlarının məhdudluğu səbəbindən texniki-iqtisadi problemlərin mövcud olması ilə əlaqədardır. Söz yox ki, bu problemlər istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinə, ümumilikdə, sistemin etibarlılığına mənfi təsirlər göstərməklə, ətraf mühit üçün, o cümlədən həyat səviyyəsi və ümumilikdə, ölkənin ekoloji təhlükəsizliyi baxımından ciddi təhdidlər yaradır.

Ümumiyyətlə, istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən fərqli metodikalar işlənmişdir. Bu metodikalar həmin müəssisələrin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. O.N.Klyuyeva müqyisəli reytinglərin qurulması əsasında istilik təchizatı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasını təklif edir. Bunun üçün müəllif ilk öncə istilik təchizatı müəssisələrinin texniki-iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən indikatorlar və göstəricilər sisteminin müəyyən edilməsi və onların sistemləşdirilməsini aparmışdır (2, s.503-506). Bu metod həmin müəssisələrin fəaliyyətinin nəticələrini səmərəlilik reytinglərinə əsasən müəyyənləşdirməyə imkan verir. Burada həm xüsusi, həm də ümumi reytinglər qurulur. Müəllif xüsusi reytinglərin qurulmasında istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini xarakterizə edən göstəricilər sisteminə əsaslanmışdır. Bu baxımdan da reytinglər dörd qrup göstərici üzrə müəyyənləşdirilmişdir (2, s.507):

1. Texnoloji səmərəlilik reytingi;

$$RT_j = \sqrt{k_1x_{1j} + k_2x_{2j} + \dots + k_{10}x_{10j}}$$

2. İqtisadi səmərəlilik reytingi;

$$RI_j = \sqrt{k_{11}x_{11j} + k_{12}x_{12j} + \dots + k_{24}x_{24j}}$$

3. Maliyyə səmərəliliyi reytingi;

$$RM_j = \sqrt{k_{25}x_{25j} + k_{26}x_{26j} + \dots + k_{40}x_{40j}}$$

4. Sosial səmərəlilik reytingi.

$$RS_j = \sqrt{k_{41}x_{41j} + k_{42}x_{42j} + \dots + k_{44}x_{44j}}$$

Burada: $x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{44j}$ - indikatorların qruplarına uyğun olaraq, istilik təchizatı müəssisəsinin standartlaşdırılmış indikatorları; $k_1, k_2, \dots, k_{44}$ - indikatorların çəki əmsali.

Sistemin fəaliyyətinin ümumi texniki-iqtisadi səmərəliliyi inteqral göstərici kimi yekun reyting olaraq müəyyənləşir:

$$\bar{U}SR_i = 0,3RT_i \times 0,3RS_i \times 0,2RI_i \times 0,2RM_i$$

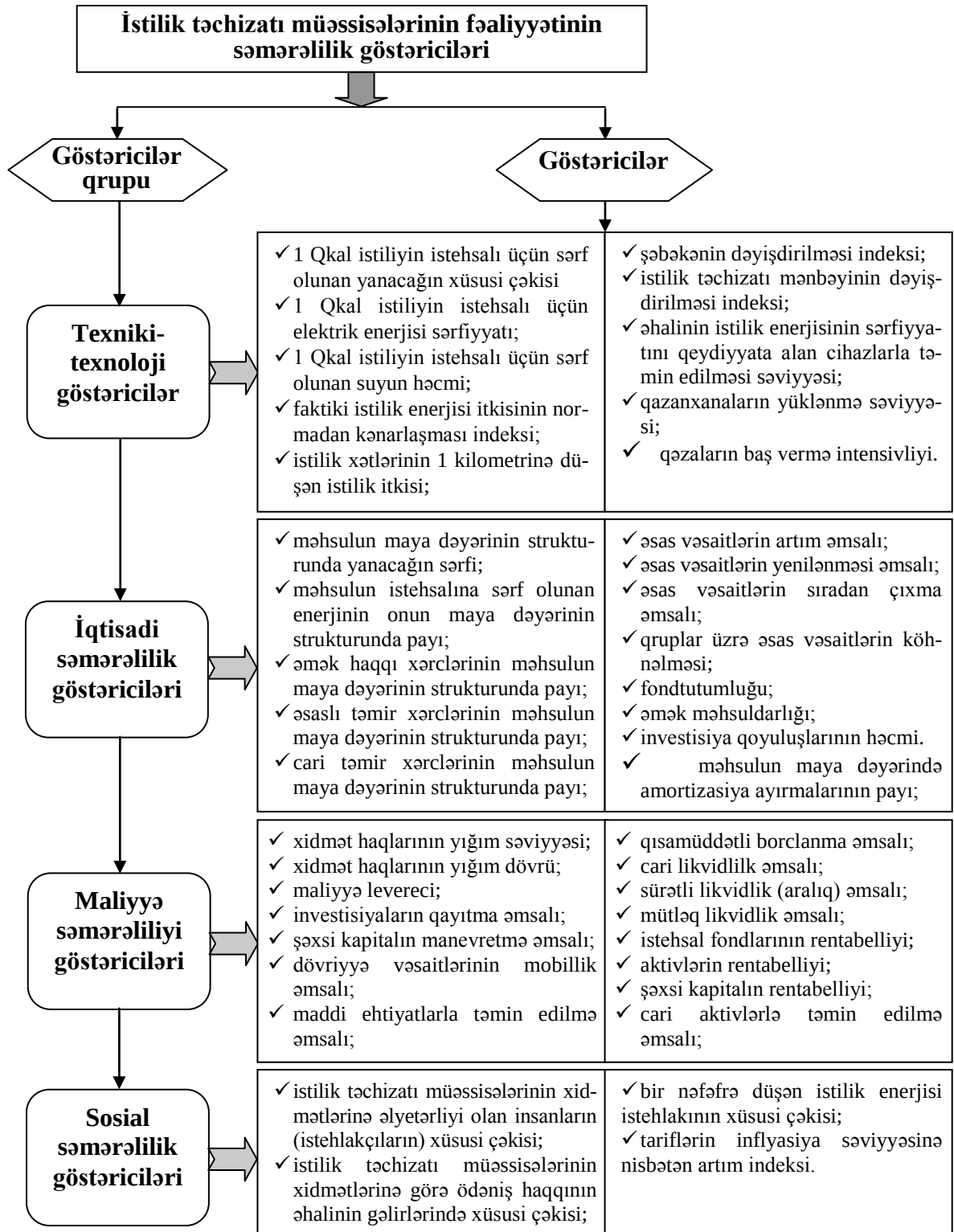
Burada $\bar{U}SR_i$ - istilik təchizatı sferasında i müəssisəsinin yekun texniki-iqtisadi səmərəlilik reytingi; 0,3; 0,3; 0,2; 0,2 - hər bir xüsusi reytingin yekun reytingdə çəki əmsali (ekspert qiymətləndirməsi metodu ilə müəyyən olunur).

Ümumiyyətlə, təklif edilən səmərəlilik reytingi əsasında ayrı-ayrı müəssisələrin reytinglərinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, onların bir-birləri ilə müqayisələrini də aparmq mümkündür və bunun əsasında onların hər birinin ayrı-ayrılıqda təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan yaranır.

A.A.Makarov müxtəlif tip istilik təchizatı sistemlərinin işinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı inteqral göstəricilərdən istifadə edilməsini təklif etmişdir. Bunun üçün o, "məqsədli səmərəlilik" metodunu təklif etmişdir. Bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada səmərəliliyi xarakterizə edən göstəricilərin orta həndəsi qiyməti tətbiq edilir və hər bir göstərici onun faktiki qiyməti ilə normativ qiyməti arasındakı nisbət kimi müəyyən edilir. Göstəricilərin normativ qiymətləri isə istilik təchizatı müəssisəsinin layihəsi əsasında yaxud da daha effektiv fəaliyyət göstərən müəssisənin göstəricilərinə görə müəyyən edilir.

İstilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəlilik göstəriciləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

A.A.Makarovun təklif etdiyi bu metod istilik təchizatı müəssisələrinin avadanlıqlarının enerji səmərəliliyi, onlardan faydalı istifadə olunması cəhətlərinə əsaslanır. “Məqsədli səmərəlilik” metoduna görə istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyi aşağıdakı formula əsasında qiymətləndirilir (4, s.127-128).

$$\bar{E} = \sqrt{E_1 * E_2 * E_3 * E_4 * E_5}$$
$$E_i = \frac{k_{fi}}{k_{ni}} \leq 1$$

Burada:

E_1 – yanacaqın ümumi faydalı istifadə əmsalına görə enerji səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi; E_2 - yalnız elektrik enerjisinin alınması rejimində işləyərkən faydalı iş əmsalı üzrə enerji səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi; E_3 - istiliyin alınma gücündən istifadə əmsalına görə avadanlıqdan istifadə olunma səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi; E_4 - istilik elektrik mərkəzlərinin müəyyən edilmiş elektrik gücündən istifadə əmsalı üzrə avadanlıqdan səmərəli istifadənin qiymətləndirilməsi; E_5 - istilik elektrik mərkəzlərində alınan 1 MVt elektrik enerjisi gücünə düşən heyətin sayının xüsusi çəkisi üzrə təşkilatı səviyyənin qiymətləndirilməsi (ştat əmsalı); k_{fi} - göstəricinin faktiki qiyməti; k_{ni} - normativ-plan (etolon) göstəricisi.

Bununla yanaşı, təklif edilən bu metod əsasında istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətini xarakterizə edən yuxarıda qeyd etdiyimiz göstəricilərin həndəsi ortalama qiyməti əsasında da səmərəliliyin qiymətləndirilməsi formulu tətbiq edilir.

$$\bar{E} = \sqrt[\Sigma \alpha_i]{E_1^{\alpha_1} * E_2^{\alpha_2} * E_3^{\alpha_3} * E_4^{\alpha_4} * E_5^{\alpha_5}}$$

Burada

$$A) \alpha_1 + \alpha_2 = \beta_T$$

Burada β_T - illik yanacaq xərcinin xüsusi payıdır;

$$\alpha_1 = \frac{\mathcal{E}_{T\phi}}{\mathcal{E}_{T\phi} + \mathcal{E}_\kappa} * \beta_T$$

$$\alpha_2 = \beta_T - \alpha_1$$

Burada $\mathcal{E}_{T\phi}$ - istiliyin toplanması rejimində elektrik enerjisinin istehsalı;

$\mathcal{E}_\kappa$ - kondensasiya rejimində elektrik enerjisinin istehsalı.

$$B) \alpha_3 + \alpha_4 = \beta_{II}$$

Burada β_{II} - əməyin ödənişi olmadan şərti-daimi xərclərin xüsusi çəkisi;

$$\alpha_3 = \frac{Q_{T\Omega}}{\mathcal{E}_{T\Omega} + Q_{TE\Omega}} * \beta_{II}$$

$$\alpha_4 = \beta_{II} - \alpha_3$$

Burada $Q_{T\Omega}$ - istiliyin buraxılışı; $\mathcal{E}_{T\Omega}$ - il ərzində elektrik enerjisinin buraxılışı.

$$B) \alpha_5 = \beta_{OT}$$

Burada β_{OT} - heyətin əmək haqqının xüsusi çəkisi.

$$Q) \alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \alpha_4 + \alpha_5 = 1$$

A.A.Makarovun istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün tətbiq etdiyi digər bir metod “dinamik normativ” metodudur. Bu metodun tətbiqi ümumiləşmiş bir əmsal, integral göstərici vasitəsilə sistemin, müəssisənin vəziyyətini, səmərəlilik nəticələrini və buna daha çox təsir göstərən amillərin təsirini müəyyən etməyə imkan verir. İstilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin dinamik integral göstəricisi enerji istehsal edən güclərin səmərəli inkişafı və nəqləmə sistemi arasında müəyyən funksional asılılığa əsaslanır. Bu göstərici müəssisənin fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi, müxtəlif keyfiyyətli göstəricilərin birləşdirilməsi, qiymətləndirmə prosesinin dinamikliyi, eləcə də fəaliyyət səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı ehtiyatların daha asan aşkarlanması imkanlarını təmin edir (3, s.38-42).

E.E.Nikitin isə müasir reallıqların nəzərə alınmasını vacib hesab edərək, istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi, enerji səmərəliliyi ilə enerji resurslarının qiyməti, eləcə də istilik təchizatı sistemlərinin konstruktiv və istismar xüsusiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin kəmiyyətə qiymətləndirilməsinə diqqət yetirmişdir. Bu baxımdan tədqiqatçı bu müəssisələrin fəaliyyətinə təsir göstərən amillər sırasında ayrı-ayrı istilik enerjisi istehlakçılarının istilik şəbəkəsindən ayrılmasının, istilik enerjisi istehsalı üçün yanacaqın qiymətinin və istehsal olunan istilik enerjisinin qiymətinin, istilik şəbəkəsindəki istilik itkisinin, istilik enerjisi istehlakçılarının sıxlığının və istilik şəbəkəsinin uzunluğunun və istilik mənbəyinin faydalı iş əmsalının istilik təchizatı müəssisələrinin rentabelliyyə və enerji səmərəliliyyə təsir göstəricilərini modelləşdirmişdir (5, s.32-33). Aparılan araşdırmalar nəticəsində müəllifin müxtəlif amillərin istilik təchizatı müəssisələrinin iqtisadi və enerji səmərəliliyi göstəricilərinə təsirlərilə bağlı ümumiləşdirmələrini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- ✓ istilik enerjisinin istehsalı məqsədilə istilik mənbələrində istifadə olunan yanacağın qiymətinin artması bu enerjinin qiymətinin dəyişməməsi şəri daxilində onu istehsal edən müəssisə üçün səmərəsiz olacaq, hətta rentabellik sıfır və ya ondan aşağı olur;
- ✓ istilik şəbəkəsi borularının istilik izolyasiyası materiallarının istilik keçirmə əmsalının artması, onların istilik izolyasiyası xüsusiyyətlərinin azalması, pisləşməsi istilik itkisinin 14%-dən 25%-dək artmasına, rentabelliyyə isə 13% azalmasına səbəb olur;
- ✓ istilik şəbəkəsinin uzunluğunun azaldılması istilik itkisinin 21%-dən 9%-ə düşməsinə, müəssisənin rentabelliyyənin -8%-dən 7%-ə artmasına səbəb olur;
- ✓ istilik enerjisi mənbəyinin faydalı iş əmsalının 10% azalması müəssisənin rentabelliyyənin 20% azalmasına səbəb olur.

D.A.Şnayder və digər tədqiqatçılar isə istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə operativ yanaşmanın zəruriliyini qeyd edirdilər. Onlar istilik mənbələrinin və istilik şəbəkəsinin işinin qiymətləndirilməsinə imkan verən temperatur qrafiklərinin tənzimlənməsi, müxtəlif səbəblərlə əlaqədar istilik şəbəkəsində baş verən zədələnmələr və bunun nəticəsində istilik daşıyıcılarının şəbəkədən sızması, onun təzyiqinin dəyişməsi, istilik istehlakının səviyyəsi, istilik istehlakının xüsusi çəkisi kimi göstəricilərin enerji səmərəliliyyə təsirlərini və istilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyəti, ümumilikdə, istilik təchizatının keyfiyyətinə təsirlərini modelləşdirmişlər. İstilik təchizatı müəssisələrinin fəaliyyət göstəricilərinə operativ nəzarət sisteminin tətbiqinə həm onların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması, həm də sistemdə enerjiyə qənaətin təmin olunmasının zəruri cəhəti kimi yanaşmışlar (10, s.70-73).

N.V.Tsopa istilik təchizatı metodlarının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi yanaşmasını irəli sürür. Onun fikrincə, enerji resurslarının qiymətinin dəyişməsi onların daha səmərəli yollarının tapılması məsələsini aktuallaşdırır və bu resurslardan istifadənin həcmi azaldılması imkanlarının araşdırılması lazım gəlir. Bu baxımdan tədqiqatçı ekoloji cəhətlərin

nəzərə alınmasını əsaslandıraraq, istilik təchizatının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində iqtisadi-ekoloji göstəricilərin əsas götürülməsini təklif edir (9, s.39-42).

Smirnova E.V. və Spirina A.M. müəssisənin səmərəliliyinin təmin edilməsini onun strateji əhəmiyyətli prioritetlərindən biri kimi qəbul edərək, səmərəliliyin qiymətləndirilməsinə sintetik yanaşmanın daha təkmil olduğunu irəli sürürlər. Onlar bunun, məhz müəssisənin strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi kontekstində həyata keçirilməsini zəruri hesab edirlər. Müəssisənin inkişaf strategiyasının səmərəliliyi onun iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması və həyata keçirilməsi mərhələsində əldə edilən nəticəlik əsasında müəyyən edilir. Bu isə müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq istiqamətində resurslardan daha qənaətlə və məhsuldar istifadə edilməsinə əsaslanır. Bununla əlaqədar olaraq müəlliflər müəssisənin strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini faydalılıq, səmərəlilik (məhsuldarlıq) və nəticəlik baxımından aparmağın doğru olduğunu hesab edirlər (6, s.323-328).

Fikrimizcə, təklif olunan bu yanaşmanın müsbət cəhətlərini şərtləndirən əlamətlər qiymətləndirmənin hər üç meyarı üzrə daxili və xarici effektlərin nəzərə alınmasıdır. Belə ki, faydalılıq meyarı üzrə mal və materialların, resursların dəyəri və kəmiyyəti, eləcə də onlardan istifadə göstəricilərinin səviyyəsi ilə yanaşı, xarici təsirlərin (effektlərin), yəni müştəri (abonent) bazası, tərəfdaşlıq münasibətləri, satış və təchizat kanalları (məhsul və xidmətlər, eləcə də onların istehsalı üzrə), istehlakçıların inamı, loyallıq səviyyəsi, tərəfdaşlar arasında inam, həmçinin iqtisadi proseslərdə baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar risklərin yaranması və təsirlərinin də nəzərə alınması müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və onun strateji idarə edilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsini şərtləndirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istilik təchizatı müəssisəsində fəaliyyətin səmərəliliyini qiymətləndirərkən onun sosial funksiya icra etdiyini və təbii inhisarlara aid edildiyi nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün müəssisənin istehsal etdiyi və bölüşdürdüyü istilik enerjisinin maya dəyərinin hesablanması aşağıdakı düsturdan istifadə etmək olar (11, s.73-75):

$$MD_{ie} = C_c + C_{sx} + C_{dx} - C_y - M_e$$

Burada, MD_{ie} – istilik enerjisinin maya dəyəri; C_c – illik investisiya xərcləri; C_{sx} –sabit əməliyyat və istismar xərcləri; C_{dx} –dəyişən əməliyyat və istismar xərcləri; C_y – yanacağa və enerjiyə çəkilən xərclər; M_e – əlavə məhsulların satışından (məsələn, elektrik enerjisinin) mədaxil.

İllik investisiya xərclərini aşağıdakı kimi hesablaya bilərik:

$$C_c = \sum_{t=1}^T I_t \times a_t$$
$$a_t = \frac{d \times (1+d)^{z_t}}{(1+d)^{z_t} - 1}$$

Burada: I_t – t ilində həyata keçirilmiş investisiya qoyuluşlarının həcmidir; a_t – həyata keçirilmiş investisiya qoyuluşlarının t ilində anutet əmsəlidir; d – diskont dərəcəsidir; z_t – investisiya qoyuluşu nəticəsində yaradılmış obyektin fəaliyyət dövrüdür.

Yuxarıda qeyd edilən düsturlardan istifadə edərək, istilik təchizatı müəssisəsinin satdığı istilik enerjisinə tarifləri də müəyyən etmək mümkündür. Bununla belə, bu metodikadan istifadə etməklə illər üzrə istilik təchizatı müəssisəsinin istehsal etdiyi istilik enerjisinin dəyərinin dinamikası və bunun dəyişmə səbəblərinin təhlili əsasında onun fəaliyyətini qiymətləndirmək mümkündür. Fikrimizcə, sonuncu metod istilik təchizatı müəssisəsinin fəaliyyətini bütöv şəkildə qiymətləndirməyə imkanı verir.

Nəticə

Beləliklə, istilik təchizatı müəssisəsinin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi müəyyən göstəricilər sisteminin tətbiqini tələb edir. Bu göstəricilər sisteminin tətbiqində məqsəd müəssisənin ayrı-ayrı bölmələrinin fəaliyyətini qiymətləndirməklə yanaşı, istehsal və bölüşdürmə xərclərinin aşağı salınması sahəsində ehtiyatları aşkar etməkdir.

Ədəbiyyat

1. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента XXI века: пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2004.
2. Ключева О.Н. Методы оценки эффективности деятельности теплоснабжающих организаций. Научные труды: Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. 2008, Т.6. с.502-515.
3. Макаров А.А. Использование метода динамического норматива для оценки эффективности функционирования теплоснабжающих предприятий. Вестник УрФУ. Серия экономика и управления, 2011, №1, с.38-43.
4. Макаров А.А. Методы оценки эффективности теплоснабжающих предприятий. Российское предпринимательство, 2011, №5 (2), с.124-129.
5. Никитин Е.Е. Моделирование показателей технико-экономической эффективности централизованных систем теплоснабжения с водогрейными котлами. Проблеми загальної енергетики, 2010, вип. 1(21), с.32-48.
6. Смирнова Е.В., Спирина А.М. Синтетический подход к оценке эффективности стратегий промышленных предприятий. Вестник ОГУ, 2012, №13(149), с.323-328.
7. Струнцова Н.О. Формирование системы целевых показателей эффективности и результативности реализации региональных целевых программ. Вестник ОГУ, 2008, №9(91), с.84-91.
8. Ханс де Брюйн, Управление по результатам в государственном секторе. М.: Институт комплексных и стратегических исследований, 2005.
9. Цопа Н.В., Зелинская Н.Б. Оценка экономической эффективности методов теплоснабжения потребителей тепловой энергии (на примере Севастополя). Економічний часопис-XXI. 2014, Т.2. №3-4, с.39-42.
10. Шнайдер Д.А., Абдулин В.В., Басалаев А.А. Подход к оперативному анализу эффективности теплоснабжения зданий. Вестник ЮУрГУ, 2011, №2..
11. David Andrews, Anna Krook Riekkola, Evangelos Tzimas, Joana Serpa, Johan Carlsson, Nico Pardo-Garcia, Ioulia Papaioannou. Background Report on EU-27 District Heating and Cooling Potentials, Barriers, Best Practice and Measures of Promotion. Joint Research Centre, Petten, 2012, 201 p.
12. Juha Forsström, Pekka Lahti, Esa Pursiheimo, Miika Rämä, Jari Shemeikka, Kari Sipilä, Pekka Tuominen, Irmeli Wahlgren. Measuring energy efficiency. Indicators and potentials in buildings, communities and energy systems. VTT 2011.

Рафиғ Али оғлу Алиев

Методические вопросы оценки экономической эффективности хозяйственной деятельности предприятий теплоснабжения

Резюме

В статье исследуются теоретико-методологические аспекты оценки эффективности хозяйственной деятельности предприятий теплоснабжения. Принимая во внимание характер предприятий теплоснабжения, эффективность их производственно-хозяйственной деятельности оценивается посредством как технико-экономической, так синтетической системы показателей.

Ключевые слова: предприятия теплоснабжения, хозяйственная деятельность, методика оценки, эффективность, система показателей

Rafiq Ali Aliyev

Methodological issues on the assessment of economic efficiency of economic activity in heat supply enterprises

Summary

The article studies investigates theoretical and methodological aspects on the assessment of efficiency of economic activities in enterprises heating. Taking into account the nature of heat supply enterprises, the efficiency of their production and economic activity is estimated by both technical and economic as well as synthetic performance of the system.

Key words: heat supply enterprises, economic activity, assessment methodology, the effectiveness of the system of indicators

Elmi redaktor: i.f.d. K. Abdullayev

Daxil olub: 13.11.2015.

Çapa qəbul olunub: 20.11.2015